

MONITOR GROEN WERKT!

2016

Leeuwarden, maart 2017

Evaluatie resultaten 2016

Banen

- Op het gebied van watertechnologie en energiebesparing/duurzame energie is het aantal banen in 2016 licht toegenomen. Deels komt dat door groei bij bestaande bedrijven, en deels door nieuwe acquisities en start-ups. Bij agrofood/diary is er in 2016 een lichte toename van banen in de landbouw; in de voedselindustrie neemt het aantal banen (heel) licht af.
- De werkgelegenheidsontwikkeling op de drie speerpunten is op zich bescheiden, maar wel sterker dan de gemiddelde werkgelegenheidsontwikkeling.
- Een deel van de banengroei is structureel, een ander deel hangt samen met tijdelijke investeringen in de projecten.

Innovatie

- Op het gebied van watertechnologie en duurzame energie is er sprake van een toename van innovatieve bedrijvigheid, deels in de vorm van start-ups.
- Op alle drie speerpunten zijn er verschillende innovatieve projecten, deels gericht op crossovers.

Duurzaamheid

- De Leeuwarder Energieagenda betreft een versnelling en concretisering van doelen.
- Het gas- en elektriciteitsverbruik neemt zowel totaal als *per woning* (licht) af in 2015 en 2016.
- Opgewekte windenergie is tussen 2010-2015 in Fryslân toegenomen. De afgelopen paar jaar is er een sterke toename van opgewekte zonnestroom.
- De plannen voor geothermie in Leeuwarden (samen met Dijkstra Draaisma, Ennatuurlijk en FrieslandCampina) zijn in een ver gevorderd stadium; een businesscase wordt opgesteld).

Aanpak Groen Werkt!

- Het versterken van netwerken en verbinden wordt door stakeholders belangrijk gevonden en ook gezien als een taak voor (lokale) overheid.

Aanpak Groen Werkt!

De gemeente Leeuwarden voert samen met de provincie Fryslân het programma Groen Werkt! uit. Met het programma, dat vanaf 2011 loopt, wordt beoogd om doelen te realiseren op de drie speerpunten watertechnologie, agrofood/dairy en duurzame energie/energiebesparing. Tegelijkertijd moet werkgelegenheid worden gecreëerd en behouden. De aanpak is daarnaast gericht op het realiseren van werk voor mensen in de bijstand en het verlagen van de energierekening voor mensen met een kleine beurs (Groen werkt voor iedereen!).

Thema's

Binnen Groen Werkt! wordt gewerkt aan de volgende thema's:

1. Watertechnologie: starters, internationalisering, innovatie en WaterCampus.
2. Agrofood/dairy: innovatie en Dairy Campus.
3. Duurzame energie/energiebesparing en uitvoering Leeuwarder Energieagenda: gebouwde omgeving, duurzame mobiliteit en groen gas, zonnestroom parken.
4. Projectleiding, nieuwe projecten en ontwikkelingen, Groen Innovatiefonds, acquisitie groene bedrijven en groene start-ups, stimuleren samenwerking.

Focus en rol overheid

De kern van de aanpak van Groen Werkt! is integrale sturing van duurzaamheid, werk en innovatie. Het gaat om innovatie, het zoeken van crosssectorale verbanden, netwerkvorming en regie. De aanpak van Groen Werkt! bouwt voort op de activiteiten binnen watertechnologie, duurzame energie/energiebesparing, en agrofood/dairy, en is er op gericht crossovers en samenwerking tussen de speerpunten te stimuleren. Daarnaast ligt het accent op het aanjagen, regisseren en zorgen dat zaken in gang worden gezet. Groen Werkt! heeft ook een actieve rol in de (publieke) financiering voor projecten en voor het mkb, zoals Groen Innovatiefonds, Participatiefonds, *Wurkje foar Fryslân*, FBWK-middelen (Fries Bestuursakkoord Waterketen), en Europese fondsen. De uitvoering van taken en activiteiten ligt vooral bij andere partijen.

Monitoring

De voortgang en resultaten van het programma worden gemonitord. Over de periode 2011-2014 is een uitgebreide evaluatie opgesteld.¹ Voor de jaren daarna is elk jaar een update daarvan gedaan. Dit verslag bevat de gegevens over 2016.

In kaders aan het eind van deze notitie zijn de basisresultaten voor het jaar 2016 voor de drie speerpunten watertechnologie, duurzame energie/energiebesparing, en dairy/agro weergegeven. Er wordt daarbij een onderscheid gemaakt tussen de algemene resultaten en ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid en banen, en de bijdrage van het programma. Het onderscheid is van belang omdat ontwikkelingen lang niet allemaal terug te voeren zijn op overheidsbeleid, maar in belangrijke mate afhankelijk van de acties van private partijen, rijksbeleid en autonome factoren. Hierna wordt eerst ingegaan op de voortgang en de belangrijkste resultaten.

Meer banen

Op de drie speerpunten gaat het om ongeveer 25-30.000 banen in Fryslân (10%-12% van de totale werkgelegenheid (zie de kaders hierna). Agrofood neemt daarvan het leeuwendeel voor haar rekening; watertechnologie en duurzame energie elk rond de 2.000 banen.

Op het gebied van watertechnologie is het aantal banen in 2016 licht toegenomen. Deels komt dat door groei bij bestaande bedrijven, en deels door nieuwe acquisities en start-ups, onder andere op de WaterCampus. In energiebesparing/duurzame energie is ook een lichte groei (met enkele tientallen fte in 2016), deels door de groei van de duurzame-energiesector en deels door tijdelijke projecten. Het beeld voor 2016 komt overeen met de ontwikkeling in de voorgaande jaren.

Bij agrofood/dairy is er in 2016 een lichte toename van banen in de landbouw; in de voedselindustrie neemt het aantal banen (heel) licht af. De lange termijn trend is dat in de landbouw door schaalvergroting en automatisering het aantal banen afneemt.

Geconstateerd kan worden dat de werkgelegenheidsontwikkeling op de drie speerpunten op zich bescheiden is, maar wel sterker dan de algemene ontwikkeling over de jaren 2014-2016. De werkgelegenheidsontwikkeling op de drie speerpunten is afhankelijk van een groot aantal factoren. Het programma Groen Werkt! draagt bij aan die ontwikkeling, door ondersteuning van acquisities en start-ups, investeringen in de gebouwde omgeving en bijvoorbeeld de bijdrage aan de WaterCampus. Het gaat om groei én behoud van banen.

¹ BBO/Grontmij, Tussenevaluatie 2011-2014, Slim met water en energie/Groen Werkt!, Duurzame oplossingen en banen in watertechnologie, duurzame energie en agrofood gemeente Leeuwarden en provincie Fryslân, Leeuwarden/Groningen, april 2015.

Duurzaamheid

Met het speerpunt watertechnologie wordt direct bijgedragen aan duurzame oplossingen voor problemen rond schaarste aan drinkwater en afvalwater. De vraagstukken rond water sluiten aan bij één van de Global goals van de VN: *Clean Water & Sanitation - to ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all.*

Wat betreft duurzame energie/energiebesparing zijn de doelen van het beleid vastgelegd in de Energieagenda van de gemeente Leeuwarden. De Leeuwarder Energieagenda betreft een versnelling en concretisering van doelen voor 2020. Het strategische doel voor de lange termijn - de 'stip op de horizon' is onafhankelijkheid van fossiele brandstoffen. De uitvoering van maatregelen vindt in regionaal verband plaats in het kader van de Friese Energie Strategie. In de toekomstige strategie komen meer complexere projecten en 'systeemkeuzes' aan de orde. Het gaat om systeemkeuzes op een groter schaalniveau (een hele wijk of een hele gemeente) en om samenhang tussen projecten.

Op het gebied van duurzame energie en energiebesparing zijn concrete duurzaamheidsresultaten behaald:

- Energiebesparing gebouwde omgeving: zowel totaal als *per woning* neemt in Leeuwarden en Fryslân het gas- en elektriciteitsverbruik (licht) af in 2015 en 2016.
- Het aandeel energie uit reststromen en (overige) hernieuwbare energie, zoals co-/mestvergisting, windenergie en zonnestroom neemt toe. De afgelopen paar jaar is er een versnelde toename van het aantal zonnepanelen.
- De plannen voor geothermie in Leeuwarden (samen met Dijkstra Draaisma, Ennatuurlijk en FrieslandCampina) zijn in een vergevorderd stadium; een businesscase wordt opgesteld.
- Een conclusie van een in het kader van Groen Werkt! georganiseerde focusgroep is dat er in Leeuwarden en Fryslân vergeleken met andere steden en regio's veel gebeurt; er worden veel projecten geïnitieerd, en er is veel kennis aanwezig in Leeuwarden.

Op het gebied van agrofood/dairy zijn er enkele, met name crosssectorale projecten gericht op duurzaamheid.

Aanpak Groen Werkt! 2016

Meer innovatieve bedrijven

Op het gebied van watertechnologie en duurzame energie is er sprake van een toename van bedrijvigheid. Met name bij watertechnologie gaat het om innovatieve bedrijven, deels in de vorm van start-ups. Bij watertechnologie is - net als in 2015 - in 2016 een kleine tiental bedrijven gestart of nieuw gevestigd in Leeuwarden. Bij duurzame energie zijn er enkele start-ups en acquisities van innovatie bedrijven, en zijn er bestaande bedrijven die meewerken in innovatieve projecten. Bij agrofood is er sprake van een lichte groei van het aantal bedrijven, nadat tot ongeveer 2013 het aantal bedrijven afnam.

Groen Werkt! draagt indirect bij aan (innovatieve) bedrijvigheid met name door betrokkenheid bij acquisities, start-ups en projectsubsidies voor bedrijven en kennisinstellingen.

Doelen Energieagenda Leeuwarden

20% energiebesparing in woningbouw t.o.v. 2010 (0,33 PJ 2015-2020):

- sociale woningbouw (afspraken woningbouwcoöperaties);
- particuliere woningbouw (vooral met het programma Slim met Wonen);
- energieneutrale woningen;
- restwarmte via warmteleiding;

1,41 PJ duurzame energie in 2020 (gelijk aan 16% van het verbruik in 2013):

- windenergie;
- zonnestroom;
- geothermie;
- biomassa.

Gemeente Leeuwarden, Energieagenda Leeuwarden 2016-2020. Samen werk maken van energie, uitvoeringsagenda 2016/2017, februari 2016.

Stimuleren van innovatie

Op alle drie thema's zijn maatregelen gerealiseerd die innovatie stimuleren. Bij watertechnologie is op de WaterCampus een innovatieketen ontstaan die concrete resultaten oplevert in de vorm van start-ups rond nieuwe technologie, patenten, demosites enz. Bij energiebesparing/duurzame energie zijn er verschillende innovatieve projecten, zoals bijvoorbeeld rond energieneutrale woningen en zonnestroom. In 2016 is de EnergieCampus gestart, en zijn plannen voor grootschalige zonnestroomprojecten, "Nul op de meter" en geothermie (verder) ontwikkeld. Juist bij innovaties gaat het ook om crossovers waarbij efficiënter water- en energiegebruik samengaan. Bij agrofood gaat het om kennis en innovatie rond duurzaamheid, biodiversiteit en leefbaarheid van het platteland. Voorbeelden zijn projecten rond energieneutrale melkveehouderij en alternatieve energiebronnen (mestvergisting, biogas). Economische en milieutechnische eisen zorgen in de landbouw voor nieuwe en innovatieve stallen die naast dierenwelzijn ook een positieve bijdrage leveren aan het milieu.

Groen Werkt! heeft vooral een rol bij het aanjagen van projecten, het bij elkaar brengen van partijen en het mogelijk maken van financiering van innovatieve projecten.

Versterken van netwerken en bevorderen van samenwerking

Op watertechnologiegebied zijn er diverse (inter)nationale congressen en bijeenkomsten geweest vanuit WaterCampus partijen. Daarnaast is er een netwerk van deelnemers in Wetsus en de Water Alliance. Rond de WaterCampus is een groot aantal concrete samenwerkingsprojecten ontstaan, waar kennisinstellingen en bedrijven bij betrokken zijn. In het bijzonder bij Wetsus gaat het om een groot aantal (onderzoeks)projecten. Bij energiebesparing/duurzame energie is er de noordelijke clusterorganisatie Energy Valley en zijn er bijvoorbeeld initiatieven rond energiecoöperaties in steden, dorpen en wijken. Bij energiebesparing/duurzame energie is er in verschillende projecten samenwerking tussen bedrijven, woningbouwverenigingen, particulieren en overheid. In de agrofoodsector is er de noordelijke clusterorganisatie Greenlincs en het Dutch Dairy netwerk. Op het gebied van Dairy zijn er bijeenkomsten georganiseerd rond crossovers en innovatie. Vanuit Groen Werkt! is bijgedragen aan het tot stand komen van netwerken, en worden netwerken 'onderhouden' of levert Groen Werkt! de 'aanjager' van een netwerk. Groen Werkt! speelt bij verschillende projecten een verbindende rol bij het tot stand komen van samenwerking, en de organisatie van (netwerk)bijeenkomsten.

Deelnemers van de eerder genoemde georganiseerde focusgroep rond duurzame energie/energiebesparing vinden het samenbrengen van partijen en het versterken van netwerken en verbindingen belangrijk en zien het als een taak voor (lokale) overheid.

Groen Werkt voor Iedereen!

De projecten Energiecoach, CV dokters en Energiejagers zijn in november 2016 van start gegaan. In 2016 hebben 80 minima huishoudens zich voor de energiecoach aangemeld. Zij ontvangen advies op maat en er worden energiebesparende maatregelen toegepast via een vervolgbezoek van de CV dokters en de Energiejagers. Er is samenwerking met de sociale-wijkteams in Leeuwarden en er vinden gesprekken met woningbouwcorporaties WoonFriesland en Elkien plaats over de inzet van de energiecoach en de CV dokters bij bewoners. Er is een actieve groep van 60 energieambassadeurs. Gezien de start van de projecten (in november 2016), wordt verwacht dat de vastgestelde doelstelling van het bereiken van 500 huishoudens, wordt gehaald.

Hierna volgen de basisresultaten voor het jaar 2016 voor de drie speerpunten watertechnologie, duurzame energie/energiebesparing en dairy/agro in een aantal kaders.

RESULTATEN WATERTECHNOLOGIE

Banen watertechnologie Fryslân (2016)		
Banen watertechnologiebedrijven: 1.360-1.560 fte	Banen publieke waterbedrijven: 400 fte	Banen kennis-/clusterorg. 150 fte
<ul style="list-style-type: none"> • Totaal (structurele) banen watertechnologie Fryslân: 1.900-2.100 (fte; 2016) • Schatting groei 2016: 65 (fte) bij bedrijven, start-ups en kennis-/clusterorganisaties • Hoger opgeleiden: schatting ca. 1.000 (fte) • Via projecten 13 wwb'ers (tijdelijk) aan het werk • Omzetgroei bestaande watertechnologie bedrijven: 30% van participerende bedrijven in Wetsus geeft omzetgroei aan o.b.v. nieuw(e) ontwikkeld(e) product/technologie (2016) • Start-ups: 30 gerelateerd aan Wetsus (2005-2016) 		

Duurzame oplossingen
<p>De watertechnologiesector draagt bij aan oplossingen voor wereldwijde watervraagstukken. Waterschaarste ontstaat door groei van de bevolking en door de groei van de waterbehoefte per hoofd van de bevolking. Met name in ontwikkelingslanden is er een probleem met de beschikbaarheid van (schoon) drinkwater. De wereldwijde urbanisatie betekent dat er een oplossing moet komen voor afvalwaterproblemen. Problemen met gezondheid en milieu vragen om oplossingen voor afval(water)zuivering en hergebruik van water. De vraagstukken rond water sluiten aan bij de Global goals van de VN: <i>Clean Water & Sanitation - to ensure availability and sustainable management of water and sanitation for all</i>. Met blue energy en blue battery technologie wordt bovendien bijgedragen aan duurzame energie.</p>

Meer innovatieve bedrijven				
<p>Acquisities/start-ups watertechnologie (2016/2017):</p> <table border="0"> <tr> <td>2016:</td> <td>2017:</td> </tr> <tr> <td> <ul style="list-style-type: none"> • Indymo • Lownik Innovations • Tauw • WaterKnight • Dutch Steel Profiles • NewAna • Isle Utilities </td> <td> <ul style="list-style-type: none"> • Evacon Energy • Waterfair • Appsen • Water Waves • Dutch Black Worms </td> </tr> </table>	2016:	2017:	<ul style="list-style-type: none"> • Indymo • Lownik Innovations • Tauw • WaterKnight • Dutch Steel Profiles • NewAna • Isle Utilities 	<ul style="list-style-type: none"> • Evacon Energy • Waterfair • Appsen • Water Waves • Dutch Black Worms
2016:	2017:			
<ul style="list-style-type: none"> • Indymo • Lownik Innovations • Tauw • WaterKnight • Dutch Steel Profiles • NewAna • Isle Utilities 	<ul style="list-style-type: none"> • Evacon Energy • Waterfair • Appsen • Water Waves • Dutch Black Worms 			
<p>Groen Werkt!:</p> <ul style="list-style-type: none"> - vier start-ups watertechnologie zijn gevestigd op de Waterinqubator - BeStart (Accelerator): programma gericht op groei <i>cleantech</i> ondernemers - ondersteuning acquisitie bedrijven (gemeente Leeuwarden) 				

Stimuleren van innovatie						
<p>(cumulatief t/m 2016)</p> <table border="1"> <tr> <td>Spin off companies Wetsus</td> <td>Wetsus patents transferred to companies</td> <td>Demosites</td> </tr> <tr> <td>30</td> <td>28</td> <td>5</td> </tr> </table>	Spin off companies Wetsus	Wetsus patents transferred to companies	Demosites	30	28	5
Spin off companies Wetsus	Wetsus patents transferred to companies	Demosites				
30	28	5				
<p>Groen Werkt!:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ondersteuning 21 projecten FBWK (Friese Bestuursakkoord Water Keten) - ondersteuning 8 duurzame technologie projecten via SNN - ondersteuning kennisontwikkeling en proeftuinen - EU-projecten: Screen en Energy in Water 						

Versterken van netwerken en bevorderen van samenwerking	
<ul style="list-style-type: none"> • EIP congres (European Innovation Partnership) • 'Cities and water' congres • Bijeenkomsten Water Alliance • Wetsus congres en <i>theme meetings</i> • Business challenge • Watertech Fest (voor starters) 	<ul style="list-style-type: none"> • 197 onderzoeksprojecten Wetsus (2004-2016) • EU-lobby • Blue Leeuwarden: monitoren duurzaam water i.s.m. EWS (European Water Stewardship) • diverse samenwerkingsprojecten CEW/CIV Water
<p>Groen Werkt!:</p> <ul style="list-style-type: none"> - mee organiseren congressen - opbouwen Europese netwerken 	<p>Groen Werkt!:</p> <ul style="list-style-type: none"> - EU-projectverwerver - stimuleren samenwerking en cofinanciering WaterCampus

RESULTATEN DUURZAME ENERGIE/ENERGIESPARING

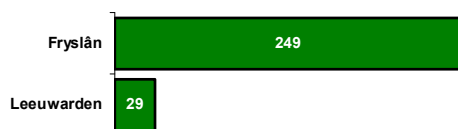
Banen duurzame energie/energiebesparing Fryslân (2016)

Banen duurzame-
energie: 1.900 fte

- Totaal (structurele) banen duurzame-energiesector Fryslân 2016 (schatting): 1.900 (fte)
- Groei 2014-2016 (schatting): ca. 60 banen (fte)
- Tijdelijke banen renovatie gebouwde omgeving/projecten 2016 (schatting): ca. 25-30 (fte)
- Banen vooral op mbo- en hbo-niveau
- Tiental personen uit wwv via inzet bij projecten

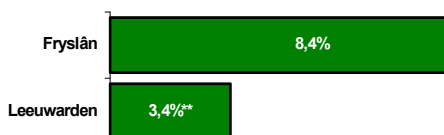
Energiebesparing/duurzame energie

Zonnestroom (2015)*

* Vermogen (geregistreerde) zonnepanelen in TJ.
2010: Fryslân 21 TJ; Leeuwarden 3 TJ.

Aandeel hernieuwbare energie (2014)*

* Recentere cijfer komen in de loop van 2016 beschikbaar.
** Leeuwarden inclusief aandeel REC; in stedelijke omgeving zijn mogelijkheden co-/mestvergisting en windenergie beperkt.

- Totale energieverbruik woningen licht gedaald in 2015 en 2016
- Gas- en elektriciteitsverbruik daalt *per woning* (2010-2015)
- Opgewekte windenergie Fryslân met 356 TJ (30%) gestegen (2010-2015).

- Slim wonen met energie (2013-2016):
  - 7.937 huishoudens bereikt met advies/hulp
  - bij 3.443 huishoudens investeringen
- Maatregelen energiebesparing via Energieloket/Duurzaam Bouwloket in particuliere woningen:
  - 973 energierenovaties bij huishoudens (2016)
  - investeringen via Energieloket: 1,8 mln euro (2016)
- CV-veiling: 281 installaties/3.198 zonnepanelen (2016)
- Wijkactiviteiten: energiecafés, warmtetour, tochtstrippenacties, duurzame huizenroute, energietop
- CV dokters, Energiecoaches, Energiejagers: 80 minima aangemeld voor de energiecoach (2016)
- Energie ambassadeurs: 60 in totaal (2016)
- Afspraken woningcorporaties 2016:
  - Elken: 72 woningen energetisch verbeteren (2016)
  - WoonFriesland: 1.000 panelen/540 woningen (planning)
- Bedrijventerreinen: zonnestoom parken (beoogd: 15 ha/4,1 MW) en energiebesparing De Zwette/De Hemrik
- Duurzame mobiliteit (2016):
  - oplaadpunten elektrisch: 509 Fryslân/102 Leeuwarden
  - elektrische/hybride personenauto's: 455 Leeuwarden
  - bedrijfs-/personenauto's op aardgas: 207 Leeuwarden
  - provinciale subsidie Duurzame mobiliteit: 31 voertuigen
- Elektrisch varen (*Stifting Elektrysk Farre Fryslân*)

Meer innovatieve bedrijven

Acquisities/start-ups duurzame energie (2016):

- Groen Gas NL (acquisitie)
- WaterKnight (start-up)
- Indymo (start-up)

Bedrijven betrokken bij innovatieve projecten, o.a.:

- Dijkstra Draaisma, Ennatuurlijk, Friesland Campina (Geothermie/Warmtenet)
- Oosterhof Holman, Ekwadraat (Energiecampus)

Groen Werkt!:

- bijdrage Groen Innovatiefonds/matchmaking
- bijdrage elektrische laadpalen
- BeStart (Accelerator): programma gericht op groei *cleantech* ondernemers

Stimuleren van innovatie

Projecten:

- Nul op de Meter
- WEnK
- Energiebespaargarantie
- Energieneutrale woningen (Nul op de meter)
- Houtsnippers (warmte bv Sport)
- Zonnebootrace (Solar Challenge)
- Geothermie/Warmtenet

Groen Werkt!:

- deelname in Groen Gas NL
- Groen Innovatiefonds: 6 projecten in uitvoering en 3 nieuwe projecten (2016)
- aanjagen van projecten/bij elkaar brengen partijen

Versterken van netwerken en bevorderen van samenwerking

- projecten Groen Werkt voor Iedereen!: Energiecoach, CV dokters, Energiejagers, Energiebesparing vanuit de *mienskip*
- Bijeenkomst Friesland geeft energie

Groen Werkt!:

- met private en maatschappelijke partijen vormgeven Friese Energie Strategie
- organisatie bijeenkomsten
- Energy Expo

- Energie-ambassadeurs
- Energy Valley (*branding* regio)
- Bestuurlijk overleg Noord-Nederland Switch
- Energiecoöperatie: 38 leden Ús Kooperaasje
- Ondersteuning wijkinitiatieven

Groen Werkt!:

- bijdrage Energy Valley
- Refurb: EU energiebesparingsproject

RESULTATEN AGROFOOD

Banen agrofood Fryslân (2016)

Banen van 15 uur per week of meer*

Landbouw 12.218	Voedselindustrie 7.427	Overige 1.692-5.500
---------------------------	----------------------------------	-------------------------------

* NB Door iets andere meting zijn de cijfers niet volledig vergelijkbaar met die uit de Monitor Groen Werkt! van eerdere jaren.

- **Totaal banen agrofood Fryslân 2016: 21.300-25.100 banen (van 15 uur per week of meer)**
- **2015-2016: lichte stijging in landbouw; (zeer) lichte daling in voedselindustrie.**
- **Overige gerelateerde werkgelegenheid (toeleveranciers): 1.692 banen 'Overige' agrofood en 3.819 'Groothandel'**

Duurzame oplossingen

In de agrofoodsector zijn verschillende initiatieven die te maken hebben met kennis en innovatie op het gebied van duurzaamheid, biodiversiteit en leefbaarheid van het platteland. Het gaat o.a. om innovatieve projecten gericht op energie-efficiency, transportefficiency, efficiënt watergebruik in de landbouwsector. Andere initiatieven betreffen stadslandbouw (Eetbare stad) en circulaire landbouw.

Meer innovatieve bedrijven

Totaal bedrijven/vestigingen agrofood (2016)

Melkvee houderij 2.920	Overige landbouw 2.485	Voedsel- industrie 315	Groot- handel 561
--------------------------------------	--------------------------------------	--------------------------------------	---------------------------------

Groen Werkt!:

- bijdrage acquisitie bedrijven (gemeente Leeuwarden)

Stimuleren van innovatie

- Pilot melkveehouderij energieneutraal / Freedom energy
- Plant food maker (mestverwerking)
- Living Lab natuurinclusieve landbouw
- UES vergister/Biogas
- monovergister Groen Gas NL (i.s.m. Friesland Campina)

Groen Werkt!:

- aanjagen van projecten duurzaamheid, biodiversiteit en leefbaarheid
- bij elkaar brengen van partijen
- bijdragen projecten uit Groen Innovatiefonds

Versterken van netwerken en bevorderen van samenwerking

- Dutch Dairy Netwerk
- Greenlincs
- Dairy Chain (onderwijs)
- Dairy Valley

Groen Werkt!:

- opening Dairy Campus
- (mee) organiseren netwerkbijeenkomsten, symposia en stakeholderbijeenkomsten
- Advisory Board Dairy Campus

- samenwerking Dairy Campus
- samenwerking partijen Eetbare stad / stadslandbouw in wijken en dorpen

Groen Werkt!:

- bijdrage aan strategisch overleg Dairy Campus
- samenwerking tussen Dairy Campus en andere campussen (organisatie bijeenkomsten)